

AZ ÉSZ HATÁRA VAGY A KOMÉDIA ETIKAI ANTROPOLÓGIÁJA

HELLER Ágnes

Descartes a következőket írja Chanut-nek 1646 november elsején *A lélek szenvedélyeivel* kapcsolatban: „Au reste, il semble que vous inférez, de ce que j'ai étudié les passion, que je n'en dois plus avoir aucune; mais je vous dirai que, tout au contraire, en les examinant, je les ai trouvées presque toutes bonnes”, majd hozzáteszi, hogy nélkülük a lélek egy percet sem óhajtana a testhez kapcsolva megmaradni. (id. Kamboushner, *L'homme des Passions*, Vol. 2. 320) Ez a levélrészlet előadásom mottója is lehetne. Amennyire a szűkre szabott terjedelem megengedi, Descartes *A lélek szenvedélyei* című munkáját Moliere komédiáinak tükrében fogom olvasni.

Descrates szerint a szenvedélyek általában jók. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden szenvedély jó, hanem hogy egy határon belül mind az, mivel mindegyiknek lehet valami haszna, van valami funkciója, s ha ezeket tölti be, akkor jó célt szolgál; azaz örömet okoz. Persze, a szélsőséges szenvedélyek nem korlátozzák magukat e hasznos funkciók szolgálatára, s ennyiben károsak lehetnek, bánatot okozhatnak. De a lélek szenvedélyei közül egyetlen sincs, amelyik lényege szerint pusztító lenne. Nincs közöttük egyetlen velejéig, gyökeréig rossz ösztön. Egyetlen használatuk sem radikális gonosz. Ha ezt a descartesi alapintuiciót követve megpróbáljuk elgondolni, hogy ezek után milyen is lehet a rossz szenvedélyű, vagy a mások rossz szenvedélyeit kihasználó ember, akkor nem a szörnyeteg, nem az apa vagy anyagilkos, nem a szadista fog megjelenni a szemünk előtt, hanem a fősvény, a féltékeny nő vagy férfi, az embergyűlölő, a pénz szerelmese, a fanatikus. Mind ko-

mikus figurák. Nem az ártalmasság fokáról van itt szó. Hiszen a komikus figurák nemcsak saját életüket teszik tönkre, hanem tönkretehetik másokét is.

Moliere vígjátékainak és komédiáinak cimadó figurái és számos mellékszereplője sem azért komikus, mert veszélytelen. Hanem azért mert céljaik, szenvedélyeik okai, motívumai könnyen átláthatóak, mert rosszaságuk egyszerű rugókra működik, s így minden meg nem rontott, azaz józan eszű ember vagy néember azonnal át tud látni rajtuk. A rosszban nincs szörnyű, nincs semmi démonikus, nincs titokzatosság. Ha egyesekre hat is csábereje, mások teljesen immunisak maradnak vele szemben, mi több, varázsát meg sem értik. A rosszaság – nehéz is lenne gonosznak neveznünk – egyszerű, mint Descartesnél, mind pedig Molierenél, nem mindig fékezhető meg józan ésszel, de többnyire igen és könnyen átlátható. A szélsőséges szenvedély nem csak azért irracionális, mert bajt hoz arra, akin úrrá lesz, hanem azért is, mert jó mederbe is lehetne egy kis megerőltetéssel terelni, ahol hasznossá válhatna. Moliere-nél ez többnyire így is történik. A lélek szenvedélyei az ember természetéhez tartoznak, de a szélsőséges szenvedély végső soron ostobaság.

A szenvedélyek komikus szemlélete lényege szerint racionalista. Nem azért, mert azzal hitegetne, hogy értelmünk mindenkor erősebb a szenvedélyeinknél, vagy arra biztatna, hogy eszünkkel oltuk ki ezeket a szenvedélyeket. Éppen fordítva, mert igazolni véli, hogy minden szenvedély lényegében kordában tartható lenne. De ha nem, akkor az sem olyan nagy baj. Igazában nincs és nem is lehet nagy baj, ha egyszer jól értjük, hogy nálunk, embereknél, miről is van szó.

Hogy milyen lényegi pontokban különbözik Descartes szenvedélyfilozófiája a platonitól, de az aristotelesitől is, azt Denis Kambouchner nemrég megjelent kétkötetes munkájában nagy részletességgel elemezte. Engem itt most csak egy, filozófiailag talán kevésbé relevánsnak tűnő, de a Moliere-Descartes kapcsolat szempontjából döntő különbség érdekel. Így látom, hogy mindazok a gondolkodók, akiknek volt érzékük az emberben lakó szörnyű, a pusztító vagy a démonikus iránt, valami iránt, ami, legyen bár pusztán ösztönös vagy kognitív, de olyan sötét erőket szabadít fel az emberi lélekben, amelyeknek nincsenek jótékony változatai, tudatosan vagy nem tudatosan de vagy a platonai vagy az arisztotelesi antropológia vonalában gondolkodtak. Platon minden gonosz forrását a vágyban, a szexuális ösztönben kereste, Aristoteles pedig az Ego törekenységében. Csak utalhatok arra, amit Platon az *Állam* kilencedik könyvében mond. Még a tisztességes ember is, így véli Platon, álmában közöszlenni akar anyjával, állatokkal fajtalanodik, meggyilkolja apját és másokat. A vágyat, ezt a rakoncátlan lovat, az észnek abszolúte meg kell zaboláznia. Hasonlóképpen gondolkoznak később a platonisták, de Diderot is, ahogy Sade, Freud és követőik. Arisztotelész a *Retorikában*, ahol – az etikával szemben – nem normative dolgozza fel, hanem analitikus precízióval írja le azt, amit az ember természetéről gondol, az Ego gátlástalan pusztító hatásáról beszél már az első, majdnem ártalmatlannak tűnő meghatározásában, a harag szenvedélyének meghatározásában is. A „harag – írja –, fájdalomtól kísért vágy arra, hogy bosszút álljunk egy sérelemért”. A másik ember elpusztításának vágya

tehát már a legelemibb emócióban is benne van. Ide kapcsolódik Hobbes-tól Rousseau-n és Kanton keresztül a modern pszichológia úgynevezett individuálpszichológiai vonulata.

Descartes-nál valami olyasmi történik, amire mindeddig nincs példa. Jogunk van azt hinni, hogy mikor saját érzelemfilozófiáját a megelőzőkkel szembeállítva teljesen újnak nevezi, akkor nem pusztán a régieknél tudományosabbnak vélt megalapozására utal, hanem a szenvedélyek újfajta megítélésére is. Descartesnál az első alapszenvedély a csodálkozás, melynek nincsen ellentettje. Minthogy nála a vágy a kívánsággal azonos, az alapszenvedélyek közül kizárólag a gyűlölet lehetne az, melyben, ha akarná, Descartes felfedezhetné a lélek pusztító, irracionális erőit. A gyűlölet meghatározása így hangzik: „A gyűlölet a szellemek által okozott megindultság, mely a lelket annak az akarására ösztönzi, hogy el legyen választva a számára ártalmasnak mutatkozó tárgytól.” Mint a meghatározásból is kiderül, a szélsőség itt csak abban állhat, hogy rosszul ítéljük meg, mitől kellene elválasztani magunkat. Ez pedig semmiképpen sem szörnyű, csak komikus, hiszen minden józanul gondolkodó, jó ítélőképességű ember természetesen látja, hogy az effajta gyűlölet értelmetlen, s hogy a gyűlölködő végső soron nagy számár.

Így aztán jót nevezhetünk. Nem azért, mert a gyűlölet ártalmatlan lenne, hanem mert a gyűlölködő ember motívumai mások számára transzparensnek, feltéve ha nem rendelik magukat alá más szenvedélyektől elragadtatva a gyűlölettel eltöltött embernek.

Az a Descartes-i gondolat tehát, hogy az ész nem teljesen ura a szenvedélyeknek, mi több, nem is kell rajtuk teljesen urrá válnia, nem a racionalitás határát jelöli ki, hanem annak hatalmát véli igazolni. Hiszen azért nem kell szabad akaratunk, azaz eszünk gyakorlásával minden szenvedélyünket letörnünk, mert maguk a szenvedélyek végső soron racionálisak. Mert az életszellemekek és a lélek boxmeccsében, ahol ezek nem egymást, de a tobozmirigyet pofozzák, olyan szenvedélyek születnek, melyek érthetőek, világosak, bár esendők és időnként szerencsétlenek. Vagy örömet hozók vagy pedig nevetségesek.

A *Lélek szenvedélyei*-nek etikája, tudjuk, nem ideiglenes. Teljes bizonyossággal tudjuk, mivel Descartes fiziológiai antropológiája megalapozta tudásukat, hogy mely szenvedélyek milyen használata a legeredményesebb. Azt is bizonyosan tudjuk immár, hogy a nagylelkűség, a *générosité* minden erény legerényesebbike, azaz minden erény kulcsa, a voltaképpeni erény. Ha Arisztotelész azt mondta, hogy az igazságosság minden erény összessége a másokhoz való vonatkozásban, akkor Descartes azt mondaná, hogy semmiképpen, hiszen a *générosité* az. A Descartes-i *générosité* nem a keresztény *caritas*, nem is az arisztoteleszi megalopszüché, hanem a jó erkölcsi ítélőképesség és az erkölcsi tolerancia ötvözete. A jó erkölcsi ítélőképesség nem annyit jelent, hogy az ember erkölcsi tartalmú cselekvéseiben biztosra megy, hanem, hogy a valószínűleg legjobb cselekvést választja, s hogy meg tudja ítélni, méghozzá egyre jobban, mert ebben gyakorlatra tesz szert, hogy melyik a legvalószínűbben jó választás. A tolerancia nemcsak mások erkölcsi botlásainak elnézését jelenti, ahol az elnézés nem azonos a megbocsájtással, mert nem effajta erkölcsi fölény magaslátáról gyakorolják, hanem annak elfogadását is, hogy a többi embert a *Discours*-ban felvázolt

ideiglenes etika vezeti. Így, bár a *Lélek szenvedélyeinek* etikája koránt sem ideiglenes, a génerosit érényéhez hozzátartozik az ideiglenes etika elismerése. Minthogy mások hisznek a társasági szokáserkölcseben, az ebből fakadó hibáikat, balítéleteiket el kell néznünk, s megtehetjük, hogy velük szemben mi is alkalmazkodunk ezekhez. Felülbírálnak ezeket a szokásokat, amennyiben ésszerűtleneknek találjuk őket, de mégis tisztelnünk illik, nem mint a magunkét, de mint környezetünkét. Nem róhatjuk fel senkinek, hogy az ideiglenes etikát maga részéről állandóként gyakorolja.

Ez az etika Moliere komédiáinak etikája is. A hagyomány tisztelete morálisan elfogadható, ha nem is mindig ésszerű. Például az, hogy az apa házastítja meg gyermekeit, hogy a házasságkötéshez az anya beleegyezésére is szükség van, elfogadható. De ez nem jelenti azt, hogy amikor az apa vagy az anya szélsőséges szenvedélyeiktől vezetettve, rossz ítélőképességgel, irracionális választásaikkal tönkre akarják tenni gyerekeik életét, azt is el kellene fogadnunk. Azaz a hagyományt, az ideiglenes erkölcsöt elfogadjuk, de nem annak szélsőséges és ésszerűtlen alkalmazását. Ha a férjnek orvosnak kell lennie, mert az apa hipochonder, ha a szerelmes lányt máshoz akar az apa kényszeríteni, mert a férjnek kiszemelt öreg ember gazdag és az apa fősvény, akkor ésszerűtlen az apa kívánságának eleget tenni, mivel az apa kívánsága maga ésszerűtlen. Az apa, csakúgy, mint minden ember, meg van áldva a bon sens, az ítélőképesség adományával. De ezt rosszul gyakorolja, mert egy szenvedély szélsőséges módon eluralkodott rajta. Moliere majdnem minden mániákus hőse, miután pórul jár, a komédia végén visszaserzi normális ítélőképességét.

Descartes, a szenvedélyek meghatározása során felsorolja az összes moliere-i szenvedélyeket. Igaz beszél, például, a 82-es cikkelyben arról a szeretetről – amour –, amit a zsugori a pénz iránt érez. S valóban, Moliere Harpagon-ja is szerelmes szavakkal becézi pénzeszacskóját. Descartes írja: (159 cikkely) A fősvényen viszont gúnyolódunk, amikor féltékeny kincsére, amikor majd felfalja a szemével és soha nem akar eltávolodni tőle, attól tartva, hogy elragadják tőle, mert a pénz nem ér annyit, hogy ilyen gondosan őrizzék. És megvetjük az olyan embert, aki féltékeny feleségére, mert ez arról tanúskodik, hogy rossz véleménye van róla vagy önmagáról. Descartes nem tartja ostobaságnak, hogy fontosságot tulajdonítunk a pénznek, hiszen nagy szerencséjének tekinti, hogy öröksége segítségével el tudta kerülni a pénzkeresés nyűgét. Azt is ésszerűnek tekinti, ha a férfi messze elkerüli a kikapós asszonyokat, de az ésszerű elővigyázat nem féltékenység. Kell-e említenem, hogy Moliere minden komédiája, melyben a féltékenység van pellengérré állítva, ugyanezt az etikát sugallja? S hogy Descartes szenvedélyelméletében a szélsőséges, tehát rossz szenvedély alapvetően komikus?

A vallásos fanatikusként is kijut Descartes-nál, akárcsak Moliere-nél a megrovásból. Igaz, Moliere a képmutatót pellengérezte ki, bár a darabot a maga idejében azért parancsolták le a színpadról, minthogy a kortársak a fanatizmus kigúnyolásaként értelmezték. Descartes – a 19-es cikkelyben –, köntörfalazás nélkül nevezi meg a megvetés tárgyát. Így beszél – az arcátlan gögöt és a pökhendiséget leírva. Ezt különösen azoknál vesszük észre, akik ájtatosnak tartják magukat, de valójában bigottak és babonások csupán. Azaz, akik azzal az ürög-

gyel, hogy gyakran járnak templomba, sok imát mondanak el, rövid haját viselnek, böjtölnek és alamizsnát adnak, egészen tökéletesnek gondolják és isten olyan nagy barátainak képzelik magukat, hogy azt hiszik, semmit sem tehetnek, ami nem tetszene neki, s mindaz, amit a szenvedélyük diktál nekik, jó buzgalom – noha időnként a legnagyobb bűnöket diktálja, amit csak az ember elkövethet, mint amilyen a városok elárulása, fejedelmek megölése, s egész népek kiirtása, csupán azért, mert nem követik az ő véleményüket. Itt Descartes megnyomta a tollat, s nem komédiába illő bűnökről beszél, míg Moliere Tartuffe-jénél a bűnök – persze a *deus ex machina* segítségével – a komédia kereteit meg nem haladják. Érdekes ebben, hogy ha közelebbről meggondoljuk, Descartesnek egyet kellene értenie azzal, amit Platon előtte vagy Kant utána mondott, tudniillik, hogy a legnagyobb rossz legfőbb forrása a rossz, a gonosz maximák, hogy nincs veszedelmesebb a pervertált észnél. Amikor azonban Descartes ezt a témát érinti, az ész perverziónak jelenségeit az önmagunkkal való elégedettség szenvedélyének szélsőséges megnyilvánulásaként magyarázza. Kérdéses persze, hogy az önmagunkkal való elégedettség szenvedélye, bár szélsőséges formát öltön is, magyarázatot ad-e a népirtásra? Az az érzésem, hogy Descartes a fanatizmus pusztító hatásának magyarázatában egy erőteljesebb motívummal adósunk. Igaz, a haragot is veszélyforrásként jelöli meg (103 cikkely). Egyrészt hasznos szenvedélynek nevezi, mely erőt ad sértések távoltartásához, de – teszi hozzá – egyetlen szenvedély sincs, melynek túlzásait gondosabban kellene kerülnünk. Moliere-nek nincs szüksége egy erőteljesebb motívum felvonultatására, mivel Tartuffeunk nem igazi fanatikus, csak képmutató. S talán ebben bölcsesség is van. Mert a fanatizmus tettetése azáltal lesz nevetséges, hogy nemcsak a tettetést, hanem Tartuffe racionális motívumát is – Orgon vagyonának megszerzését – saját ésszerűtlen szerelmi vágya leplezi le.

A legegységelműbben karteziánus mégis Moliere legtöbbet vitatott komédiája, *Az embergyűlölő*. A modern olvasók többnyire úgy érzik, hogy a *Misanthrop* nem is komédia, mert nem lehet az, hiszen Moliere szemmel láthatóan osztja Alceste lesújtó véleményét, ítéletét az emberiségről. Hogy lehet komédiáról beszélni ott, ahol az erény pórul jár, hiszen Alceste-t Moliere legerényesebb embernek ábrázolja, aki hű marad önmagához a hazugságok és hamis konvenciók, csalások és árulások kavalkádjá közepe. Rossueau ugyan elfogadta, hogy itt komédiáról van szó, de zokon vette Moliere-től, hogy kigúnyolta az erényt. De ha egy pillanatra Descartes antropológiai etikájának perspektívájából tekintünk *Az embergyűlölő-re*, akkor semmi rejtély nem marad Moliere komédiájában. Alceste ugyanis valóban bővelkedik az erényekben. Talán csak egyetlen erény hiányzik belőle, s ez éppen az az erény, amit Descartes az erények kulcsának nevezett, nincs benne semmi *generosité*. Olyan emberrel van tehát dolgunk, akit minden tényleges, erényes szenvedélye túlzásokra tesz hajlamossá, mert az erények kulcsának híján van. Philinte játssza Descartes szerepét ebben a darabban. Ő képviseli ugyanis a *Lélek szenvedélyei*-nek erkölcsi antropológiáját. Nem ítélete különbözik Alceste-től, hiszen azokat végülis osztja, hanem szenvedélyének foka, s miután szenvedélyei visszafogottak, nem von le belőlük szélsőséges következtetéseket. Philinte nem azt taglalja, hogy az emberek általában önzőek, nyereségvágyók, ravaszak, vagy hűtlenek.

Azt nehezményezi, tartja túlzásnak, és ezzel irracionálisnak, ahogyan Alceste ezekre a hibákra válaszol. Figyeljünk Alceste és Philinte első reprezentatív vitájára. Alceste így beszél: „– Nem, együtt és külön gyűlölök minden embert – Egy részüket, mivel rondák, becstelenek, s a többit mert azok bűnéhez kedvesek, és nem vetik meg úgy őket, sok gyöngé lélek, ahogy gyűlölnie kell a bűnt az erénynek.S agyamat néha vad riadó veri föl, (Sivatagba futni az emberek elől.” – Hallgassuk megint Philinte-Descartes válaszát: – „Ne izgassanak – úgy erkölcsök és szokások. – S értsék meg egy kicsit az emberi világot – Ne sújtsa folyton ily emelkedett szigor, hiba is érdemel elnézést valahol” ... – Majd mikor Alceste tetemre hívja Philinte-t látszólagos közönyéért az emberi bűnökkel szemben – amit az tagad – így védekezik: „– Harag e hibákért méltán dúl a szívedben, dehát ez mind közös bűn az emberi nemben, – Végtére az, hogy az ember gonosz, ravasz – S önző, csak annyira sért, mint például az, – Hogy a keselyű húst kíván, vagy hogy a majmok – Alattomosak, és a farkas foga csattog.” – Ez az embermegvetés, ha nem is az embergyűlölet hangja. Csakhogy Philinte nem embermegvető. Antropológus. Etikája antropológián alapul, úgy gondolja, az emberi nem mozgatórugóit pontosan ismerhetjük, mint ezt Descartes is hitte. De ebből nem von le más következtetést, mint, hogy ami őt illeti, még tisztességes lehet, s ebben mások magatartása nem fogja befolyásolni. Alceste etikáját az elvont értelem etikájának tekintik, magáét pedig az ész etikájának, mely szélsőséget kerül, ítéletben is, magatartásban is. A komédia nézői és olvasói tudják, hogy Philinte a jó emberismerő, ő szereti a nyíltszívű lányt, s Ő az igazán önzetlen barát is. Philinte, mint mondtam, ebben is a Descartes-i generosité embere. Szereti Alceste-t hibáival együtt és nem azok ellenére.

Hallgassuk meg, hogy mint mond Descartes a générosité emberéről: „bár gyakran látják, hogy a többiek hibákat követnek el... mégis inkább hajlandók megbocsájtani nekik, mint gáncsolni őket.” (165 cikkely) – Majd – a felháborodásról szólván így ír: – „Mert bár azok, akik szeretik az erényt, nem nézhetik némi ellenszenv nélkül a mások bűneit, de csak a legnagyobbban és legkirívóbbak miatt éreznek szenvedélyt. Fáradtságos és szomorú dolog, ha nagyon felháborodunk a kis jelentőségű dolgok miatt.” (198 cikkely) Descartes ebben a túlreagálásban a szabad akarat gyenge működését látja, modern kifejezésével, autonómiánk csökkenését. S ami még rosszabb, a szenvedélyekből fakadó örömök elvesztését. Mert hiszen a szenvedélyektől azért nem kell teljes mértékben megszabadulnunk, mert, mint látuk, örömünk telik bennük. Ám a bölcsesség van a leginkább hasznunkra ezzel kapcsolatban azzal, hogy megtanít annyira úrrá lenni felettük, és olyan ügyesen kezelni őket, hogy az általuk okozott bajok elviselhetőek legyenek, mi több, hogy mindegyikből örömet mérithessünk. *Jouissance* a szenvedélyek bölcs használata, nem pedig *apathia*, se nem *atharaxia*. Ahogy Philinte is félti barátját a sötét betegségtől, azaz a melankóliától, minden öröm elvesztésétől amiben neki, aki szenvedélyeit jól használja, része van.

Ha mindez így is van és így is van rendben, érthető e a modern olvasó és értelmező vizsgálása attól, hogy a *Misanthropot* ugyanolyan komédiának játsszák, mint a *Fösvényt* vagy a *Képzelt beteget*? Érthető-e, hogy félresöpörve Moliere meglehetősen cartesianus antropo-

lógiai etikáját, a közönség inkább Alcesttel érez együtt és nem Philinttel? Persze, Moliere nem is kívánja, ahogy Descartes sem kívánná, hogy kizárólag Philinte-tel szinpatizáljunk, hanem, hogy vele ítélkezzünk. Hiszen Philinte is együtt érez Alcesteel, barátja marad és szereti, tehát Philinte ítéletének perspektíváját elfogadni annyit is jelent, mint Alceste-et szeretni. Ebben különbözik ez a komédia Moliere minden más komédiájától. Orgon vagy Argan akkor sem szeretetre mélok, ha családtagjaik többé kevésbé szeretik is őket. Toinette nemcsak azért áll magasan Argan fölött, ahogy ... Orgon fölött, mert azt a bizonyos józan ész képviselik, melyet egyformán osztottak el közöttünk, s melyet használni is tudunk, feltéve ha hamis tudomány, nagyképű tudósok, nyakatekert filozófiák meg nem rontják. Hanem azért is, mert Orgonban vagy Arganban egy fikarcnyi nagyság sincsen. Alceste-ben azonban, joggal így érezzük, van nagyság, s mi több, Philinte is így érzi magát. Úgy látszik, hogy a nagy szenvedély, ha vele emberi nagyság is párosul, nem komikus. A szenvedélyes embergyűlölet, az ítélőképeség hiánya, mint ezt ha máshonnan nem, legalább Shakespeare Athéni Timon-jának történetéből láthatjuk, tragédia forrása is lehet. De Timon esetében minden szélsőséges. A szélsőséges bizalom fordul szélsőséges embergyűlöletté, s szélsőséges maga az árulás is. Alceste-t azonban mizantrópnak ismerjük meg. Ő akarja, hogy elárulják, csakhogy embergyűlöletét igazolva lássa. Alceste az a drámai hős, aki nem változik, de csökönyszerűen és vakon folytatja, ott ahol kezdte. Ennyiben komikus. Ami a dráma befejezését illeti az a megérdemelt póruljárás esete. Az, hogy miután Céléste-ről le kell mondania, Alceste az eddig elhanyagolt Éliante-nek kínálja a kezét, olyan mértékben sértő a lányra nézve, olyan mértékben saját erénye ellenállhatatlanságának hitén alapul, hogy már ezért is tapsolunk, hogy Éliante mégis Philinte-t választja, a megbízhatót, a hűségeset, az irónikusát, az elnézőt.

Az embergyűlölő témájából azért kerekedett ki Moliere-nél, minden szimpátiája és a mi szimpátiánk ellenére egy komédia, mert a descartesi antropológia-etika alapján nem lehet tragédiát írni. Amihez csak nyúlunk, komédia lesz belőle. Descartes etikai antropológiájának kulcsa, mint tudjuk, a gényerős erénye. A gényerős nem száraz erény, hanem örömet hozó. Descartes azt írja a szeretetről – amour – a 909. cikkelyben, hogy az nem lehet túl nagy és mindig örömet vált ki. Uram Isten, mondhatnánk, micsoda naivitás? Majd egy cikkellyel később így ír: – „A Gyűlölet nem lehet annyira kicsi, hogy ne ártson, és soha nincs Bánat nélkül ... A Gyűlölet, folytatja, mely valakinek a rossz erkölcséitől tart távol bennünket, egyben távol tart a vele való beszélgetéstől is, amelyben enélkül valami jót is találhatnánk, s bosszankodunk, amiért meg vagyunk ettől fosztva”... A 67. cikkelyben pedig azt írja, hogy még egy hamis öröm is többet ér egy olyan bánatnál, melynek igaz oka van.” Ez vonatkozik persze Alceste ügyére is. Miért örül annak, hogy Célímene-el tovább társalkodhat? De ha mondjuk Célímene helyére Adolf Hitlert képzeljük, ugyanezzel a gondolattal azonnal problémáink lesznek.

A szinpadai műveknek a szenvedélyekre olyan hatásuk van Descartes szerint, mint a testünkre a csiklandozásnak. Messze kerültünk itt az aristotelészi katharizistól, vagy Platónnak a tragédia hazugságai iránt táplált gyűlöletétől. Descartes úgy nézi a tragédiát, mint Kant

később a viharos tengert: – biztos fedezékből. Csakhogy nem moccan meg benne az erkölcsi törvény a fenséges látványtól. Ahogy írja – „Szinte ugyanezen oknál fogva találunk természet szerint örömet abban, hogy meghatottnak érezzük magunkat mindenféle szenvedély, még a bánat és gyűlölet hatására is, amikor ezeket a szenvedélyeket csak különös kalandok okozzák, melyeket színpadon látunk bemutatni, ...mivel semmiképpen sem árthatnak nekünk, mintha csiklandoznák lelkünket, miközben megérintik.”

Megint csak ugyanoda jutunk vissza, ahonnan elindultunk. Descartes-nál minden szenvedély jó, azaz mindegyik jó valamire, mindegyiket lehet jól használni. A nagylelkűség, a génerositité, a kulcs ahhoz, hogy jól használjuk. Mindenkinek van valamilyen szenvedélye. Igyekezzünk őket jól használni, hogy örömünk leljék bennünk. Ezért természetesen tekintetbe kell vennünk a szokásokat. Nem tudunk úgy helyesen ítélni, hogy ne tudnánk, körünkben hogyan ítélnének. A kor hibáit ítéleteinkben is tekintetbe kell vennünk. Ez az ideiglenes etika erkölcsi tanítása is, ha most már a tudományos etika birtokában, tudjuk, hogy miért tesszük helyesen azt, amit teszünk. Az erkölcs tudományos alapvetéséből nem következik Descartesnál az, hogy cselekedeteink jó minőségét ki tudnánk előre kalkulálni. A valószínűségre hagyatkozunk s így tévedhetünk, ha nem is nagyon, vagy jóvátehetetlenül nagyot.

Descartes tehát Philinte szemével nézi az emberi komédiát. Mint ahogy meg tudom ismerni, miért tesz a farkas úgy, ahogy tesz, azt is meg tudom már érteni, hogy miért cselekszenek az emberek úgy, ahogy cselekszenek. Dehát az ember természetéhez hozzá tartozik az a bizonyos egyenlően elosztott józan ész, melynek látását többnyire nem elsősorban a rossz szenvedélyek homályosítják el, hanem a hamis tudás, a fanatizmus, a ferde és képmutató tudomány, a sok mihaszna közöny, röviden, az előítélet. Toinette józan esze és Descartes filozófusi bölcsessége között van átjártás. Ez a józan ész nevet, bírál, de nem gyűlölködik. A tudomány által megerősített józan ész most már az ismereten alapul, autonómiánk tudatos alakításának ismeretét beleértve, a reflexión, s így pragmatikus józan észből elméleti józan ésszé válik. Bár, ha cselekvésről van szó, akkor Toinette és Philinte között elhanyagolható a különbség. Mindketten azoknak a pártján vannak, akik nevetnek, s nem azokén, akiket kinevetünk, bár az utóbbiakat sem gyűlölik, s nem is gáncsolják túlságosan, néha még kedvelik is. Hiszen mindannyian emberek vagyunk, s a jobbik rész az erényes osztályrésze, ő nevet utoljára, vagy legalábbis ő látja, hogy ki nevet utoljára. A Philinte-i, Descartes-i etika az első pillantásra könnyűnek látszik. De tessék csak kipróbálni.